

Inleiding

De Nederlandse politieke partijen en de Europese integratie (1945-1979)

Het naoorlogse proces van Europese integratie heeft in de Nederlandse politiek altijd op veel weerklank kunnen rekenen. In de Tweede Kamer schaarde het merendeel van de partijen zich telkens weer met overtuiging achter nieuwe rondes in de eenwording. De tegenstand beperkte zich tot de flanken van het politieke bestel: ter linkerzijde waren het de internationalistisch ingestelde communisten en radicale socialisten, aan de rechterkant de nationaal denkende orthodoxe christenen, die zich om sterk uiteenlopende redenen tegen de overdracht van soevereiniteit door Den Haag aan Brussel kantten. Getalsmatig legden zij echter weinig gewicht in de schaal.

Grosso modo leken de politieke partijen decennialang de standpunten en gevoelens van de kiezers op juiste wijze te vertolken. Nadat in de jaren negentig de eerste breuklijnen zichtbaar werden, begon het maatschappelijk draagvlak voor nauwere Europese samenwerking na de eeuwwisseling echter scheuren te vertonen. Desondanks bleef de pro-Europese consensus van de potentiële regeringspartijen intact – de toegenomen aarzelingen bij de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vvd) deden daaraan weinig af. Met de afwijzing van de Europese Grondwet in het referendum op 1 juni 2005 bleek evenwel dat de opvattingen in het parlement en die in het electoraat sterk uiteenliepen: waar 85 procent van de Tweede Kamerleden voorstander was van de Europese constitutie, bleek slechts zo'n 38 procent van de opgekomen kiezers dezelfde mening te zijn toegedaan. Deze discrepantie leidde tot een discussie over de vraag in welke mate de parlementariërs en met hen de politieke partijen erin waren geslaagd de onder de kiezers levende standpunten ten aanzien van Europa op juiste wijze te representeren.

In deze inleiding wordt de opstelling van de Nederlandse politieke partijen sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog ten aanzien van het Europese eenwordingsproces globaal in kaart gebracht, tot aan de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement in 1979.¹

De aandacht zal daarbij vooral uitgaan naar hun verkiezingsprogramma's en hun opstelling in de Tweede Kamer. Ook zal summier worden weergegeven hoe de partijen dachten over de wijze waarop het Europese project democratisch moest worden gecontroleerd. Daarbij zal ook in vogelvlucht de evolutie worden geschetst van het Europees Parlement, dat zich ontwikkelde van een indirect, door nationale parlementen samengestelde vergadering aan het begin van de jaren vijftig tot de rechtstreeks verkozen volksvertegenwoordiging sinds 1979, en van een adviserende vergadering tot een heus wetgevend orgaan.²

Opbouw in de jaren vijftig

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog namen de vijf potentiële regeringspartijen - Anti-Revolutionaire Partij (ARP), Christelijk-Historische Unie (CHU), Katholieke Volkspartij (KVP), Partij van de Arbeid (PvdA) en de VVD – uiteenlopende standpunten in ten aanzien van Europese integratie. De PvdA en de KVP waren het meest positief; de CHU en de VVD stelden zich in mindere of meerdere mate gereserveerd op. Rondtuit afwijzend was aanvankelijk de ARP, die meende dat de eigen plek die Nederland lang had ingenomen in de wereld onverkort gehandhaafd moest worden. Binnen korte tijd veranderde deze afwijzende of in ieder geval sceptische opstelling van de antirevolutionairen, christelijk-historischen en liberalen ingrijpend. Deze verandering had gedeeltelijk te maken met de benarde economische situatie na de Tweede Wereldoorlog. Het was evident dat nauwere Europese samenwerking op handelsgebied zou bijdragen aan een snellere wederopbouw van de door de oorlog zwaar beschadigde economie. Doorslaggevend waren echter de oplopende internationale spanningen tussen enerzijds het Westen, de Verenigde Staten en zijn bondgenoten, en anderzijds het door de Sovjet-Unie aangevoerde Oostblok. Met het op gang komen van de Koude Oorlog zagen alle grote Nederlandse partijen in dat naast de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) ook samenwerking in West-Europa geboden was om een dijk op te werpen tegen de dreiging van het goddeloze communisme. Bovendien hoopten zij dat door grotere coöperatie de diepgewortelde tegenstelling tussen Duitsland en Frankrijk, die al verschillende malen tot verwoestende oorlogen hadden geleid, zou kunnen worden overbrugd.

In deze gespannen internationale verhoudingen kostte het Nederland weinig moeite zijn traditionele neutraliteitspolitiek overboord te

zetten. Zonder uitzondering pleitten de grote partijen in hun verkiezingsprogramma's in de jaren vijftig voor een federalistische vorm van Europese samenwerking, die tot op zekere hoogte ten koste mocht gaan van de nationale soevereiniteit.³ De PVDA was het meest geestdriftig: de sociaal-democraten wensten bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1956 'een politieke en sociaal-economische Europese gemeenschap, staande onder bovennationaal gezag en parlementaire controle' – een soort van 'constitutionele federatie'.⁴ Het sociaal-democratische supranationalisme hing samen met de hoop de nieuwe Europese instellingen te kunnen inzetten voor een socialistisch beleid. 'De Europese Gemeenschappen waren niet socialistisch, naar stonden het realiseren van het socialisme ook niet in de weg', zo was de gangbare mening in de PVDA.⁵ De ambities van de KVP deden daar weinig voor onder: zij maakte zich in 1952 sterk voor 'federale éénwording van Europa', waarbij de partij vier jaar later nog wel expliciet het 'behoud van het nationaal-eigene' noemde.⁶ De ARP benadrukte sterker de instandhouding van de nationale zelfstandigheid binnen het proces van de Europese integratie, maar ook deze partij zei bij de verkiezingen van 1956 te streven naar een 'federalisatie' van West-Europa, inclusief de overdracht van 'zekere nationale bevoegdheden aan internationale lichamen of organen'.⁷ De VVD toonde zich in 1952 eveneens bereid afstand te doen van een deel van de soevereiniteit 'ten gunste van supranationale rechtsgemeenschappen'.⁸ De liberalen meenden wel dat economische eenheid – de totstandkoming van een gemeenschappelijke markt – voorwaarde was voor de verwezenlijking van politieke eenwording. Partijleider Pieter Oud waarschuwde dan ook voor te veel haast.⁹ De CHU ten slotte was ook voorstander van 'federatieve samenwerking op democratische grondslag' – aldus het verkiezingsprogramma van 1959 –, maar lijkt zich hiertoe iets later te hebben bekeerd dan de overige partijen.¹⁰

De pro-Europese gezindheid waarvan de verkiezingsprogramma's getuigden, kwam ook in het parlement tot uitdrukking. In oktober 1951 stemde de Tweede Kamer met een overweldigende meerderheid in met de komst van de eerste Europese supranationale organisatie, de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) (zie tabel 1). Dit samenwerkingsverband van Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, West-Duitsland en Italië was in april van dat jaar in Parijs opgericht en beoogde de totstandkoming van een gemeenschappelijke markt voor kolen en staal. De achterliggende gedachte daarbij was om de aloude

Tabel 1.
Stemgedrag Nederlandse politieke partijen in de Tweede Kamer
ten aanzien van Europese verdragen (1951-2007)

	Parijs 1951	Rome 1957	Luxemburg 1985	Maastricht 1992	Amsterdam 1997	Nice 2000	Rome 2004	Lissabon 2007
ARP	+	+						
CHU	+	+						
KVP	+	+						
CDA *			+	+	+	+	+	+
PvdA	+	+	+	+	+	+	+	+
VVD	+	+	+	+	+	+	+	+
D66			+	+	+	+	+	+
SGP	-	-	-	-	-	+	-	-
GPV			-	-	-			
RPF			-	-	-			
CU **						+	-	-
CPN	-	-						
PSP			-					
PPR			-					
GL ***				-	-	+	+	+
SP					-	-	-	-
LPF							-	
PVV								-

* ARP, CHU en KVP zijn in 1980 in het CDA opgegaan.

** GPV en RPF werken sinds 2000 samen als ChristenUnie (en zijn in 2002 in deze formatie opgegaan).

*** CPN, PSP en PPR gingen in 1989-1990 op in GroenLinks.

N.B. Zie voor de volledige namen van de partijen de lijst met afkortingen achterin dit boek.

tegenstellingen tussen Duitsland en Frankrijk te overbruggen door de grondstoffen die voor de oorlogsvoering essentieel waren onder gemeenschappelijk toezicht te stellen.¹¹ De zogeheten Hoge Autoriteit, de onafhankelijke uitvoerende instantie die boven de regeringen van de deelnemende staten stond, kreeg de controle over de productie en distributie van kolen en staal. Als tegenwicht tegenover dit machtige supranationale orgaan werden andere instellingen in het leven geroepen: de meer nationaal georiënteerde Raad van Ministers, die ook de belangen van de lidstaten behartigde; het Hof van Justitie voor de rechtsbescherming; en de door de nationale parlementen aangewezen Gemeenschappelijke Vergadering, het parlementaire orgaan dat de Hoge Autoriteit op democratische wijze aan een openbare controle onderwierp en de mogelijkheid had haar weg te sturen.¹²

In het Kamerdebat stelden de meeste partijen zich nogal communautair op – met andere woorden: zij hechtten aan de gemeenschappelijke dimensie van de EGKS. Het door Willem Drees (PvdA) geleide kabinet was meer intergouvernementeel ingesteld; het hechtte eraan dat het zwaartepunt binnen de Europese samenwerking bij de nationale staten lag.¹³ Anders dan zijn partij was Drees niet zo federalistisch georiënteerd: hij stond ronduit huiverig tegenover de overdracht van te veel nationale zeggenschap aan de Hoge Autoriteit. Zijn partijgenoot Marinus van der Goes van Naters, van 1946 tot 1951 voorzitter van de Tweede Kamerfractie, noemde de premier met enige overdrijving een ‘anti-Europeaan’.¹⁴

Na de komst van de EGKS leek de Europese integratie met de oprichting van de Europese Defensiegemeenschap (EDG) in mei 1952 in een stroomversnelling te raken. Dit verdrag, dat onder invloed van de Korea-oorlog tot stand was gekomen, beoogde de samenvoeging van de zes nationale legers tot een West-Europees leger waarvan ook (een herbe wapend) West-Duitsland deel moest uitmaken. Omdat hiervoor een politieke structuur nodig was, voorzag de overeenkomst ook in de mogelijkheid van de vorming van een Europese Politieke Gemeenschap (EPG), die de buitenlandse politiek van de EDG-landen diende te coördineren. Het voorstel dat hiervoor werd uitgewerkt was ‘in feite een ontwerp-grondwet (...) voor een Europese federatie (...) De integratiebomen leken tot in de hemel te groeien.’¹⁵ De EDG werd gezien als een bolwerk tegen het rode gevaar en werd warm onthaald door de grote Nederlandse partijen. Bij het plan voor een EPG waren de meningen echter verdeeld: PvdA en KVP waren uitgesproken voorstanders; de ARP en de CHU toonden aarzelingen.¹⁶ Doordat het Franse parlement in

1954 de ratificatie van het EDG-verdrag niet wenste te behandelen, stierf dit verdrag – en ook de EPG – uiteindelijk een stille dood.

In maart 1957 besloten Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, West-Duitsland en Italië in Rome tot de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom). Een door de partijloze Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Johan Willem Beyen ontwikkeld plan waarin economische integratie werd gezien als voorwaarde voor politieke eenwording, lag mede aan de EEG ten grondslag. De EEG diende op termijn te leiden tot de totstandkoming van een vrije binnenmarkt met een onbelemmerd verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal en met een gemeenschappelijk buitentarief. Geïnspireerd door de institutionele opzet van de EGKS regelde het verdrag ook de instelling van een aantal gemeenschappelijke organen, zoals de met initiatiefrecht toebedeelde Europese Commissie (die minder autonoom was dan de Hoge Autoriteit van de EGKS); de besluitvormende intergouvernementele Raad van Ministers; de weinig krachtige, nog steeds door de nationale parlementen aangewezen Gemeenschappelijke Vergadering; en het Hof van Justitie, wiens uitspraken rechtstreeks van toepassing waren in de lidstaten.¹⁷

Deze nieuwe fase in het Europese integratieproces kon opnieuw op grote steun rekenen in de Tweede Kamer: in oktober 1957 stemden 115 leden voor en 12 tegen het EEG-verdrag.¹⁸ Zonder kritiek verliep de aanvaarding niet. Met name de VVD had nogal wat noten op haar zang; de liberalen vreesden dat de EEG wel eens te protectionistisch kon worden.¹⁹ Ook andere partijen wilden graag een zo open mogelijke Gemeenschap, het liefst met Groot-Brittannië erbij. PvdA-fractievoorzitter Jaap Burger was teleurgesteld over het matige supranationale gehalte van de EEG. De minister van Buitenlandse Zaken, Joseph Luns (KVP), sprak desalniettemin van een historisch moment: ‘Met de goedkeuring van deze verdragen betreden wij een weg, waarop teruggaan niet mogelijk is.’²⁰ Het kabinet had in de verdragen evenwel niet al zijn wensen gehonoreerd gezien, zo ontbrak bijvoorbeeld een regeling voor de zo laag mogelijke buitentarieven voor de open Nederlandse economie.

De partijen die het begin van de Europese samenwerking steunden, waren in de jaren vijftig gezamenlijk goed voor zo’n 90 à 95 procent van de stemmen van de Nederlandse kiezer (zie tabel 1). Slechts twee in het parlement vertegenwoordigde partijen onttrokken zich aan de nationale consensus. De aan de rechterzijde gepositioneerde, orthodox-prote-

stantse Staatkundig-Gereformeerde Partij (SGP) wees vanuit haar religieuze opvattingen elke aantasting van de nationale soevereiniteit af. Zij meende in de geschiedenis van Nederland als soevereine staat de hand van God te zien. ‘De geschiedenis laat ons duidelijk zien, dat de Heere ons volk uit het “diensthuis van Rome” heeft geleid.’²¹ Het ‘zelfstandig volksbestaan’ was in de Tachtigjarige Oorlog bevochten op de katholieke Spanjaarden. De SGP zag de vorming van de EEG als het bouwen van een ‘toren van Babel’. In een Verenigd Europa, dat naar zijn aard een overwegend humanistische en katholieke signatuur zou kennen, zou het calvinistische karakter van Nederland ernstig in het gedrang komen. Dit principieel-religieus geïnspireerde verzet tegen de Europese integratie kreeg in 1963 versterking na het parlementaire debuut van het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV). Evenals de SGP verzette het GPV zich op Bijbelse gronden tegen een Europese ‘mammoetstaat’.²² Bovendien vreesde het Verbond dat de positie van het koningshuis in een Europese federatie gemarginaliseerd zou worden.

Aan de andere kant van het politieke spectrum bevond zich de Communistische Partij van Nederland (CPN). De communisten, die in de jaren vijftig schouder aan schouder stonden met de Sovjet-Unie, wezen op ideologische en politieke gronden de op gang komende Europese samenwerking af. Volgens de CPN zou de eenwording over de rug van de arbeidersklasse worden doorgevoerd en uitsluitend de particuliere ondernemersbelangen dienen. Dit anti-kapitalistische protest tegen Europa in de Tweede Kamer werd in 1959 sterker met de komst van de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP), zij het dat deze nieuwkomer in de jaren zestig niet verder ging dan de eis dat ‘de kapitalistische belangengroepen niet in de gelegenheid mogen komen om via deze organisaties [EEG, EGKS en Euratom, red.] hun economische en politieke macht nog verder te vergroten’.²³

Het Europees Parlement in de jaren vijftig

Op 10 september 1952 hield de Gemeenschappelijke Vergadering van de EGKS haar openingszitting in Straatsburg. De Vergadering kwam jaarlijks een paar dagen bijeen om het jaarverslag van de Hoge Autoriteit te bespreken. Zij kon ook in buitengewone zitting bijeenkomen, wat in de jaren 1953 tot 1956 een paar keer gebeurde. Zij had geen wetgevende bevoegdheden en beschikte evenmin over het budgetrecht.²⁴ Haar voornaamste taak was zoals al vermeld de uitoefening van democratische controle op de Hoge Autoriteit, die immers geen verant-

Tabel 2.
Aantal zetels per land in het Europees Parlement, 1952-2009

	jaar van toetreding	1952	1957	1973
België	1951	10	14	14
Frankrijk	1951	18	36	36
Duitsland	1951	18	36	36
Italië	1951	18	36	36
Luxemburg	1951	4	6	6
Nederland	1951	10	14	14
Denemarken	1973	-	-	10
Ierland	1973	-	-	10
Verenigd Koninkrijk	1973	-	-	36
Griekenland	1981	-	-	-
Portugal	1986	-	-	-
Spanje	1986	-	-	-
Oostenrijk	1995	-	-	-
Finland	1995	-	-	-
Zweden	1995	-	-	-
Cyprus	2004	-	-	-
Tsjechië	2004	-	-	-
Estland	2004	-	-	-
Hongarije	2004	-	-	-
Letland	2004	-	-	-
Litouwen	2004	-	-	-
Malta	2004	-	-	-
Polen	2004	-	-	-
Slowakije	2004	-	-	-
Slovenië	2004	-	-	-
Roemenië	2007	-	-	-
Bulgarije	2007	-	-	-
totaal		78	142	198

Bron: Gail McElroy,
'European Parliament',
in: Y. Déloye en M. Bruter,
red., Encyclopedia of
European Elections,
Basingstoke, 2007,
172-179; 174.

1979	1981	1986	1994	1995	2004	2007	2009
24	24	24	25	25	24	24	22
81	81	81	87	87	78	78	72
81	81	81	99	99	99	99	99
81	81	81	87	87	78	78	72
6	6	6	6	6	6	6	6
25	25	25	31	31	27	27	25
16	16	16	16	16	14	14	13
15	15	15	15	15	13	13	12
81	81	81	87	87	78	78	72
-	24	24	25	25	24	24	22
-	-	24	25	25	24	24	22
-	-	60	64	64	54	54	50
-	-	-	-	21	18	18	17
-	-	-	-	16	14	14	13
-	-	-	-	22	19	19	18
-	-	-	-	-	6	6	6
-	-	-	-	-	24	24	22
-	-	-	-	-	6	6	6
-	-	-	-	-	24	24	22
-	-	-	-	-	9	9	8
-	-	-	-	-	13	13	12
-	-	-	-	-	5	5	5
-	-	-	-	-	54	54	50
-	-	-	-	-	14	14	13
-	-	-	-	-	7	7	7
-	-	-	-	-	-	35	33
-	-	-	-	-	-	18	17
410	434	518	567	626	732	785	736

woording verschuldigd was aan de nationale parlementen. De controlerende bevoegdheden van de Gemeenschappelijke Vergadering waren beperkt. Zij kon weliswaar de Hoge Autoriteit in haar geheel tot aftreden dwingen, maar alleen met een tweederde meerderheid van de uitgebrachte stemmen (en tevens met een absolute meerderheid van het aantal leden), en uitsluitend naar aanleiding van het door de Hoge Autoriteit ingediende jaarverslag. Hoewel het Verdrag van Parijs de mogelijkheid bood dat de leden van de Vergadering direct door de bevolking werden verkozen, hadden alle lidstaten tot indirecte aanwijzing besloten: de leden van de nationale parlementen wezen uit hun midden de vertegenwoordigers voor de Gemeenschappelijke Vergadering aan.²⁵ Nederland bezette tien van de in totaal 78 zetels (zie tabel 2). De indirecte samenstelling van de Vergadering maakte haar positie tegenover de Hoge Autoriteit er niet sterker op, ook al omdat zij niet al te vaak bijeenkwam. De PvdA en de KVP bepleitten in hun verkiezingsprogramma's van 1956 dan ook de noodzaak van parlementair toezicht. De KVP wenste binnen de EGKS 'bevordering van een doeltreffende democratische controle'; in 1959 sprak zij zich uit 'voor Europese verkiezingen'.²⁶

Hoewel de Gemeenschappelijke Vergadering op nationale basis was samengesteld, bleek de ideologische verwantschap tussen de parlementariërs sterker dan hun nationale herkomst: al snel vormden zij een sociaal-democratische, een christen-democratische en een liberale fractie. In juni 1953 werden deze formeel erkend. De fracties ontvingen financiële steun voor de instelling van een permanent secretariaat, het houden van vergaderingen of het inschakelen van deskundigen. Hun juridische status en materiële bijstand behielden zij in de Europese Parlementaire Vergadering – zoals de Gemeenschappelijke Vergadering sinds 1958, na de totstandkoming van de Verdragen van Rome in maart 1957, officieel heette. In 1962 doopte de Vergadering, die als parlementair orgaan voor zowel de EEG, Euratom als de EGKS fungeerde, zich om tot het kernachtige 'Europees Parlement'. Deze naamsverandering werd door de overige Europese instellingen pas in 1987 in de toen in werking tredende Europese Akte erkend.²⁷ Hieronder zal nog uitsluitend sprake zijn van deze nieuwe aanduiding.

De bevoegdheden van het Europees Parlement waren in de Verdragen van Rome enigszins uitgebreid. De Europarlementariërs konden de Europese Commissie (het uitvoerende orgaan) voortaan op elk moment over elke kwestie tot aftreden dwingen, waarbij dezelfde stembepalin-

gen golden als bij de Hoge Autoriteit. Ook kreeg het Parlement nu een – weliswaar marginale – rol in het wetgevingsproces: op bepaalde beleidsterreinen diende de Europese Commissie het Parlement te consulteren. Omdat de Commissie niet verplicht was rekening te houden met de opvattingen van het Parlement, bleef deze zogeheten raadplegingsprocedure een tamelijk vrijblijvende onderneming. Bovendien had het Parlement helemaal niets te zeggen over de Raad van Ministers, die de besluiten nam. Op het budget van de drie Europese Gemeenschappen had het Parlement nauwelijks invloed.²⁸

Het Europees Parlement fungeerde voor de drie Europese Gemeenschappen en werd in 1957 uitgebreid tot 142 leden. Nederland kreeg er 14 toebedeeld (zie tabel 2). Nog altijd werden zij door de nationale parlementen verkozen. De Verdragen van Rome vereisten echter een directe verkiezing van de Europarlementariërs; ‘de Vergadering stelt ontwerpen op voor het houden van rechtstreekse algemene verkiezingen volgens een in alle Lid-Staten eenvormige procedure’, zo was vastgelegd.²⁹ De Europarlementariërs gingen hiermee voortvarend aan de slag. In 1960 namen zij een ontwerp aan voor de invoering van rechtstreekse verkiezingen, dat was gebaseerd op een rapport van de Belgische senator Fernand Dehousse. De Raad van Ministers – die volgens de verdragstekst eenstemmig akkoord diende te gaan – gaf echter jarenlang niet thuis. De Europese integratie viel na de Verdragen van Rome stil, en niet alleen op dit terrein.

Stagnatie in de jaren zestig

Na de inwerkingtreding van de Verdragen van Rome stagneerde in de jaren zestig de Europese integratie. Dit had vooral te maken met het optreden van de in 1959 weer aangetreden Franse president generaal Charles de Gaulle. Hem stond een Europees samenwerkingsverband van zelfstandige staten voor ogen dat onder leiding van Parijs een autonome positie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie moest innemen. De Franse president stond pal voor de onafhankelijkheid van Frankrijk en wilde dan ook het supranationale element binnen de EEG terugdringen. Zo was in de Verdragen van Rome overeengekomen dat vanaf 1966 de Europese ministerraad met een gekwalificeerde meerderheid besluiten kon nemen, maar De Gaulle wenste zijn vetorecht niet op te geven. De overige vijf lidstaten gaven uiteindelijk aan de Parijse eisen toe; in het zogeheten ‘Compromis van Luxemburg’ werd over-

eengekomen dat wanneer voor een land vitale belangen in het geding waren, er unaniem besloten moest worden.

Mede door deze perikelen verflauwde in deze periode binnen de meeste partijen de interesse voor de Europese integratie. In de ARP, CHU en VVD bijvoorbeeld werd nog maar weinig over dit thema gepubliceerd – behalve zo nu en dan over de gemeenschappelijke landbouwpolitiek, waartoe in 1964 was besloten.³⁰ Ook in de PvdA, waar de aandacht voor Europa toch altijd relatief erg groot was, nam deze verrassend genoeg af; het idealisme uit de voorgaande periode leek met de totstandkoming van de EEG enigszins vervlogen.³¹ Eigenlijk bleef alleen bij de KVP de belangstelling onverminderd aanwezig.³²

Maar al was het debat binnen de grote partijen tanende, dat betekende niet dat zij op hun standpunten terugkwamen, integendeel. Zij bleven hameren op een krachtige voortzetting van de Europese integratie: de economische samenwerking diende nauwer te worden en te resulteren in supranationale politieke eenwording. De KVP bijvoorbeeld maakte zich in 1963 sterk voor ‘het tot stand brengen van de Verenigde Staten van Europa met een federale regering’.³³ In dit federalistische koor van ARP, CHU, KVP, PvdA en VVD schaarde zich ook de links-liberale partij Democraten '66 (D66). Nadat deze partij in 1967 tot de Tweede Kamer was doorgedrongen, zou zij zich ontpoppen tot de kampioen van de Europese integratie.

Louter intergouvernementele coöperatie zoals Frankrijk voorstond, was voor de meeste Nederlandse partijen beslist onvoldoende. In hun verkiezingsprogramma's gaven zij aan een deel van de nationale soevereiniteit naar Brussel te willen overhevelen, alhoewel zij doorgaans de vraag uit de weg gingen welke bevoegdheden hiervoor precies in aanmerking kwamen. In hun pleidooi voor een Europese federatie wezen alle grote partijen in de jaren zestig zonder uitzondering op de noodzaak van de vergroting van democratische parlementaire controle, die gestalte moest krijgen in een rechtstreeks verkozen Europees Parlement waarvan de wetgevende en budgettaire bevoegdheden wezenlijk zouden zijn uitgebreid.

Naast deze verdieping van de Europese samenwerking wensten de partijen ook haar verbreding, dat wil zeggen de toetreding van ‘democratische’ naties (met deze formule werd aangegeven dat de toentertijd dictatoriaal bestuurde landen Spanje en Portugal niet op een EEG-lidmaatschap zouden mogen rekenen). Daarbij hadden ze in het bijzonder Groot-Brittannië op het oog. Dat De Gaulle enkele keren over de toetreding van Londen zijn veto had uitgesproken vanwege de in zijn ogen

veel te sterke Britse oriëntatie op de Verenigde Staten, viel bij de van oudsher Atlantisch gezinde Nederlandse partijen bijzonder slecht. Inclusief de pvdA, die in de jaren zestig voor het grootste deel in de oppositie zat, steunden zij alle het verzet van minister van Buitenlandse Zaken Luns tegen de politiek van De Gaulle. Paradoxaal genoeg kon alleen Luns' eigen partij, de kvp, enig begrip opbrengen voor het streven van Parijs naar een intergouvernementele politieke unie.³⁴

'Eurosclerose' in de jaren zeventig en vroege jaren tachtig

Na het terugtreden van De Gaulle als president van Frankrijk in 1969 leek het proces van Europese integratie weer op te bloeien. Zijn opvolger Georges Pompidou stelde een topconferentie van de staats- en regeringsleiders van de lidstaten voor, die in december van dat jaar in Den Haag werd gehouden. Zij zetten niet alleen de deur voor uitbreiding weer open, maar wilden ook de bevoegdheden van het Europees Parlement vergroten en de mogelijkheden van directe Europese verkiezingen laten onderzoeken. Wellicht dat hierbij meespeelde dat het Europees Parlement eerder dat jaar de Raad van Ministers in gebreke dreigde te stellen voor het Hof van Justitie, omdat er geen enkele actie werd ondernomen om directe verkiezingen mogelijk te maken.³⁵

Tot veler verrassing riep Pompidou op tot verdieping en verbreding van de Europese integratie. In 1970 besloten de lidstaten tot de voorbereiding van een Economische en Monetaire Unie (EMU). Twee jaar later kwamen zij overeen binnen het kader van de verdragen van Rome een Europese Unie te verwezenlijken. Verder trad in januari 1973 Groot-Brittannië toe tot de Europese Gemeenschappen (EG), zoals de EEG, Euratom en de EGKS sinds het in 1967 van kracht geworden fusieverdrag werden aangeduid. Ook Ierland en Denemarken sloten zich aan, waardoor het aantal leden van het Europees Parlement van 142 naar 198 steeg (zie tabel 2). Een jaar later werd besloten de topbijeenkomsten te institutionaliseren; voortaan kwam jaarlijks de 'Europese Raad van staats- en regeringsleiders' enkele keren bijeen. De facto was dit het belangrijkste beslissingsorgaan van de EG.

Er leek weer vaart in de Europese eenwording te zitten, maar de tekenen waren bedrieglijk. Eveneens in 1973 deed zich namelijk de oliecrisis voor, die het begin inluidde van een jarenlang aanhoudende, zware economische recessie. Deze tegenspoed leidde binnen de EG tot

een grootschalige renationalisatie; 'eens te meer bleken de nationale reflexen sterker dan de wil tot gemeenschappelijk beleid'.³⁶ Lidstaten trachtten vaak tegen de regels in bedreigde bedrijfstakken als de scheepsbouw en de textielindustrie met overheidssteun overeind te houden. Daarbij kwam ook nog eens dat – niet zo verrassend overigens – de nieuwe lidstaat Engeland wars was van alles wat naar supranationalisme zweemde.

Ook in deze tijd van economische malaise bleven de grote Nederlandse partijen de Europese eenwording steunen – inclusief de voorgestelde monetaire samenwerking. Daarbij hielden zij vast aan de noodzaak van een sterkere positie voor de Europese Commissie en van democratisering van de EG door uitbreiding van de bevoegdheden (waaronder het budgetrecht) van een direct verkozen Europees Parlement. Daarnaast namen zij ook nieuwe thema's in hun program op, zoals de aandacht van de EG voor de derde wereld – een issue dat in het voorgaande decennium op de nationale politieke agenda was gekomen. 'Een verenigd Europa zal mede dienstbaar moeten zijn aan een vermindering van de tegenstelling tussen de rijke en arme landen,' zo stelde de ARP in 1971 in haar verkiezingsprogramma, hierin bijgevalen door de CHU en KVP.³⁷ Deze visie keerde terug in het program van het Christen-Democratisch Appèl (CDA), de formatie waarin ARP, CHU en KVP in 1977 aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnamen (en in 1980 geheel zouden opgaan). Daarnaast vonden niet alleen de linkse partijen eveneens dat de EG een rol diende te spelen bij de ontwikkeling van achtergebleven landen, maar was ook de VVD die mening toegedaan.

Ondanks deze consensus traden er nu ook meer dan voorheen duidelijke verschillen aan het licht. In het pro-Europese koor was met name de PvdA een dissonant geworden: onder invloed van de interne vernieuwingsbeweging Nieuw Links radicaliseerde deze partij en ging zij de EG meer zien als een kapitalistische instelling die onder één hoedje speelde met de multinationals, ten koste van de Europese werknemers en de ontwikkelingslanden. De Europese integratie was voor de PvdA niet langer een doel op zichzelf; haar steun werd afhankelijk gemaakt van de mogelijkheid om een socialistisch Europa te verwezenlijken. In 1972 werd dit streven vanwege de samenwerking met D66 afgezwakt tot de verwerkelijking van 'progressieve' doeleinden als de spreading van welvaart, kennis, macht en inkomen.³⁸ Van dit 'voorwaardelijkheidsdenken', zoals de nieuwe sociaal-democratische benadering werd aangeduid, getuigde tot op zekere hoogte ook de regeringsverklaring van het in 1973 aangetreden kabinet-Den Uyl, waarvan

de PvdA deel uitmaakte. 'Het Europa van de toekomst vraagt meer dan de behartiging van reeds gevestigde belangen,' aldus premier Joop den Uyl; bij verdere eenwording moest volgens hem 'het streven naar rechtvaardiger welvaartsverdeling' voorop worden gesteld.³⁹

Ondanks de belemmerende uitwerking van de economische crisis, de onwelwillende opstelling van Londen en een aangeslagen Europese Commissie die nog moest bijkomen van de aanvallen van De Gaulle, stakte het integratieproces in de jaren zeventig niet geheel. De EMU ging weliswaar aan onenigheid tussen de lidstaten ten onder, maar er werd wel een minder verstrekkend stelsel ontwikkeld waarin de verschillende valuta's binnen bepaalde marges met elkaar verbonden werden en dat in 1979 de grondslag zou vormen voor het Europees Monetair Stelsel (EMS). Ook werden er in dat jaar voor het eerst directe verkiezingen gehouden voor het Europese Parlement.

Rechtstreekse verkiezingen Europees Parlement

De Haagse top in 1969 had grote gevolgen voor het Europese Parlement. Niet alleen was er in principe besloten tot het houden van directe verkiezingen voor dit orgaan, maar ook was overeengekomen dat het Europees Parlement een gedeeltelijke controle over het budget van de EG zou krijgen. Aanleiding was het feit dat de EG de beschikking kreeg over eigen inkomsten, wat een zekere mate van parlementaire toezicht noodzakelijk maakte. De Nederlandse regering speelde hierbij een voortrekkersrol, maar Frankrijk wist de uitbreiding van de bevoegdheden op dit terrein beperkt te houden. Het Parlement kreeg in 1975 het recht de begroting in haar geheel te verwerpen.⁴⁰

De top van de staats- en regeringsleiders die december 1974 in Parijs bijeenkwam, nam het besluit om de directe Europese verkiezingen zo spoedig mogelijk te houden (later werd gemikt op mei of juni 1978). Het Europees Parlement werd gevraagd om met voorstellen te komen, waarna de Europarlementariërs snel reageerden. De Nederlandse sociaal-democraat Schelto Patijn stelde een plan op, dat het Parlement in januari 1975 aannam.⁴¹ Groot-Brittannië hield echter een slag om de arm; om technische redenen zou het land in tijdnood komen. Ook Denemarken had meer voorbereidingstijd nodig. Daarnaast waren er problemen rondom het cruciale punt van de zetelverdeling. De kleine lidstaten waren bang om bij een te sterk proportionele toewijzing in het parlement ondergesneeuwd te raken door hoge aantallen vertegenwoordigers uit de grote lidstaten. Daarnaast wilden Groot-Brittannië en

Frankrijk niet dat de Bondsrepubliek Duitsland meer zetels zou krijgen dan zij. Onder het voorzitterschap van premier Den Uyl (PvdA) werd op de topconferentie in Brussel in juli 1976 voor dit hete hangijzer een oplossing gevonden. Het nieuwe Europese Parlement zou 410 zetels krijgen, waarvan de vier grote landen (de drie genoemde en Italië) een gelijk aantal (81) zouden bezetten. Nederland kreeg 25 zetels toebedeeld – een toename van 11 (zie tabel 2). Al met al waren de kleinere landen relatief sterker vertegenwoordigd dan de grotere.

Na nog wat geharrewar ondertekenden de ministers van Buitenlandse Zaken in september 1976 in Brussel de ‘akte betreffende de verkiezing van de vertegenwoordigers in het Europees Parlement, door middel van rechtstreekse algemene verkiezingen’. Minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep (PvdA) sprak van een ‘zeer belangrijke mijlpaal’.⁴² Hierin was de zetelverdeling vastgelegd. Verder was overeengekomen dat de zittingstermijn vijf jaar bedroeg en dat een Europarlementariër ook lid kon zijn van het nationale parlement (wat werd aangeduid met de term dubbelmandaat). Het Europees Parlement diende ‘een eenvormige verkiezingsprocedure’ op te stellen; zolang die nog niet in werking was getreden, werd de organisatie van de verkiezingen overgelaten aan de lidstaten.

De topconferentie in april 1978 in Kopenhagen besloot dat de eerste rechtstreekse Europese verkiezingen van 7 tot 10 juni 1979 zouden worden gehouden. Het Europees Parlement had gewild dat de verkiezingen in alle lidstaten op een en dezelfde dag zouden worden gehouden, maar de Europese Raad bepaalde dat zij in een periode van vier dagen (van donderdagochtend tot zondagavond) moesten plaatsvinden.⁴³ De Nederlandse regering was tegenstander geweest van het stemmen op zondag, omdat dat nogal gevoelig lag bij het christelijk deel van de bevolking. Bovendien had Den Haag liever gewild dat de verkiezingsdag in mei was gepland, omdat de vrees bestond dat de zomervakantie de aandacht van de verkiezingen zou kunnen afleiden. Op dit punt kreeg de regering niet haar zin.

In juni 1977 was de Tweede Kamer akkoord gegaan met de akte. CPN, SGP en GPV stemden tegen; het PSP-Kamerlid was afwezig. In september 1978 stemde de Tweede Kamer in met de ‘wet Europese verkiezingen’, die de verkiezingswijze regelde en die nauw aansloot bij de in Nederland geldende verkiezingsprocedures.⁴⁴ Onder meer was bepaald dat alle kiesgerechtigde Nederlanders aan de verkiezingen mee konden doen, ‘ongeacht waar zij in het gebied van de Europese Gemeenschap wonen’. Alle kleine Kamerfracties van links tot rechts

stemden tegen: de Boerenpartij, Democratisch Socialisten '70 (DS'70), GPV, SGP, PPR, PSP en CPN.⁴⁵ Reden was de hoge kiesdrempel van vier procent, waardoor zij zich bij voorbaat buitenspel gezet voelden. Voor één zetel in het Europees Parlement waren namelijk meer dan driehonderd duizend stemmen nodig, wat bij Tweede Kamerverkiezingen goed zou zijn voor zes zetels.⁴⁶ Het GPV beklagde zich erover dat de grote partijen het niet wettelijk mogelijk hadden gemaakt dat de kleine partijen een restzetel konden verwerven zonder de kiesdrempel te halen, zoals bij de Provinciale Staten wel mogelijk was. Ook bij lijstcombinaties dienden de deelnemende partijen de kiesdeler te halen.⁴⁷

Inmiddels had de ontwikkeling naar de rechtstreekse Europese verkiezingen geleid tot de vorming van partijfederaties, waarin ideologisch verwante nationale partijen op Europees niveau met elkaar samenwerkten.⁴⁸ De sociaal-democraten – samen met de communisten de meest internationalistische van alle partijfamilies – waren de eersten die tot transnationale partijorganisatorische samenwerking overgingen. In de aanloop naar de oprichting van de EEG en Euratom besloten zij in 1957 tot de oprichting van het zogeheten 'Verbindingsbureau van de Socialistische Partijen uit de landen der Europese Gemeenschappen', dat in 1974 werd omgevormd tot de 'Federatie van Socialistische en Sociaal-democratische Partijen in de EEG', doorgaans aangeduid als 'de Federatie'.⁴⁹ De vvd maakte deel uit van de in maart 1976 tot stand gekomen 'Federatie van Liberale en Democratische Partijen in de Europese Gemeenschappen', afgekort ELD. De ARP, KVP en CHU, en (nadat zij gefuseerd waren) het CDA hadden zich aangesloten bij de Evangelische Volkspartij (EVP), die in juli 1976 was opgericht.

De regels voor de Europese verkiezingen waren opgesteld, de spelers liepen zich warm. De première was op 7 juni 1979.